

Romové a Travelleri ve veřejných vzdělávacích systémech

Přehled situace
v členských státech EU

Shrnutí

EUMC 2006

Konkrétní údaje a informace pro jednotlivé země obsažené v této zprávě poskytla národní kontaktní místa Evropské informační sítě o rasismu a xenofobii (RAXEN). Tato zpráva se vydává pouze pro informační účely a nepředstavuje právní pomoc ani právní stanovisko.

Předmluva

Cílem této zprávy je podat přehled o tom, jaká je situace v přístupu romských dětí a dětí Travellerů¹ ke vzdělávání v Evropské unii se zaměřením na veřejné vzdělávací systémy základního a středního stupně. Tato zpráva zkoumá řadu dostupných údajů a informací o vzdělávání romských dětí a dětí Travellerů, stejně jako existující národní vzdělávací strategie a politiky, zdůrazňuje problémy diskriminace, vyloučení ze společnosti a segregace, nastiňuje hlavní příslušné zákonné a politické iniciativy, stejně jako perspektivy a činnosti jiných významných aktérů, a předkládá závěry a názory určené politickým činitelům v orgánech EU a členských státech.

Národní studie² a další zdroje, které jsou podkladovým materiálem pro tuto zprávu, ukazují, že dosud existuje velmi málo oficiálních údajů o vzdělávání Romů a Travellerů. EUMC uznává a respektuje možné potíže týkající se shromažďování údajů o etnické identitě a původu, nicméně považuje toto shromažďování údajů za důležité pro vytvoření vhodných a účinných strategií na národní úrovni i úrovni EU. Tyto údaje lze shromažďovat anonymně a s odpovídajícími zárukami v oblasti ochrany soukromých a citlivých informací.

Navzdory celkovému nedostatku oficiálních údajů ukazují různé informace z oficiálních i neoficiálních zdrojů, že i když existují odlišnosti v úrovni vzdělávání v různých zemích a regionech a v různých komunitách Romů a Travellerů, zůstává přístup ke vzdělávání pro Romy a Travellery i nadále vážným problémem. Některé členské státy se tímto problémem v posledních letech zabývaly s různou mírou úspěšnosti, ale situace je nadále neuspokojivá. Stojí před námi ještě mnoho práce, zejména v oblasti segregace, která ve všech svých podobách zůstává i nadále hlavní překážkou, se kterou se děti Romů a Travellerů ve vzdělávacích systémech setkávají. EU a jednotlivé členské státy musejí přikročit ke komplexnějšímu a koordinovanějšímu přístupu při řešení vzdělávání Romů a Travellerů a složitého souboru faktorů, které ho ovlivňují.

Multietnická Evropa vyžaduje vytvoření národních vzdělávacích strategií, které budou potírat diskriminaci a předsudky a současně

¹ Termín "Travelleri" v tomto dokumentu označuje konkrétní etnokulturní skupinu původem z Irska.

² Národní studie byly vypracovány národními kontaktními místy sítě RAXEN zřízené EUMC. Národní kontaktní místa jsou organizace v každém členském státě Evropské unie, se kterými se EUMC dohodla na shromažďování objektivních, spolehlivých a srovnatelných údajů o rasismu a xenofobii.

podporovat kulturní výměnu a obohacování s cílem posílit sociální soudržnost, zvýšit rovnost příležitostí a rozvíjet sociální kapitál. To je nutné nejen pro zlepšení produktivní kapacity lidského kapitálu a dosažení větší hospodářské prosperity, ale především z toho důvodu, že rovnost příležitostí a přístupu ke službám patří mezi základní práva a klíčové hodnoty Evropské unie.

Potírání přímé a systémové diskriminace Romů a Travellerů a účinné zlepšování jejich vzdělávání je obtížným úkolem. Silné a odhodlané vedení a lepší a koordinovanější úsilí s aktivním zapojením romských a kočovných komunit (komunit Travellerů) může nicméně přinést nezbytné systémové změny v národních vzdělávacích systémech, které povedou ke zlepšení vzdělávání Romů a Travellerů, jež tak zásadně ovlivňuje jejich budoucí životní šance.

Z výroční zprávy EUMC za rok 2005 vyplývá, že Romové a Travelleri jsou nejzranitelnější skupinou z hlediska rasismu. S diskriminací se setkávají v zaměstnání, v oblasti bydlení a při vzdělávání – ve všech členských státech EU jsou rovněž pravidelnými oběťmi rasově motivovaného násilí. Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii přijaté v roce 2005 vyslalo silný signál směrem k nám všem. Toto usnesení představuje vizi nového partnerství založeného na konzultacích, spolupráci a společné akci. Je to partnerství, které spojuje zásady a právní řád a které je podpořeno rovnoměrným podílem na nákladech i závazcích.

Beate Winkler

ředitelka

duben 2006

Shrnutí

Rovnost příležitostí je klíčovou evropskou hodnotou³. To platí zvláště pro vzdělávání, které ovlivňuje budoucí životní šance a je hlavním prostředkem sociální mobility. Z tohoto důvodu je nutné zajistit, aby vzdělávací systémy byly spravedlivé a byly tak přínosem pro všechny osoby bez jakékoli diskriminace.

Vzdělávání je klíčovým nástrojem podpory sociální soudržnosti, která je jedním ze tří hlavních cílů lisabonské strategie z roku 2000, jež se snaží z EU vytvořit „nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomiku na světě založenou na znalostech“, neboť kromě poskytování znalostí a rozvíjení schopností formuje vzdělání i postoje a dává mladým lidem sílu přizpůsobit se rychle se měnícím sociálním a ekonomickým podmínkám. Jak zdůraznila Evropská komise, spravedlnost a rovnost se vzájemně posilují⁴.

Tato zpráva ukazuje, že situace ve vzdělávání dětí Romů a Travellerů zůstává i přes úsilí Společenství a jeho členských států nadále neuspokojivá, čímž se do značné míry potvrzují dřívější zjištění jiných subjektů, jako je Rada Evropy. Současná zpráva však jde dále a poskytuje přidanou hodnotu tím, že shromáždí dostupné údaje ze všech členských států Evropské unie s cílem podat přehled o současné situaci a navrhnout konkrétní opatření.

Děti Romů a Travellerů jsou i nadále vystaveny přímé a systémové diskriminaci a vyloučení ze vzdělávání v důsledku mnoha vzájemně souvisejících faktorů, včetně špatných životních podmínek, zvláště vysoké nezaměstnanosti, podprůměrné úrovně bydlení a špatného přístupu ke zdravotním službám. I když některé členské státy zavedly prvky strategií a iniciativ kulturního nebo mezikulturního vzdělávání zaměřené na menšiny a migranty, včetně Romů a Travellerů, je jasné, že k napravení současné situace je třeba zavést více systémových změn.

Zpráva rovněž poukazuje na špatnou dostupnost oficiálních statistických údajů o vzdělávání Romů a Travellerů. Většina členských států musí zlepšit nebo vytvořit systémy a mechanismy

³ Evropská komise vyhlásila rok 2007 Evropským rokem rovných příležitostí.

⁴ Evropská komise (2005) *Modernizace vzdělávání a odborné přípravy: zásadní příspěvek k prosperitě a sociální soudržnosti v Evropě*, v Bruselu dne 30.11.2005 KOM(2005) 549 v konečném znění, k dispozici na http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_cs.pdf (12.10.2005)

pro shromažďování údajů o vzdělávání, nejlépe ve spolupráci s Evropskou komisí a EUROSTATem, aby se zlepšila srovnatelnost údajů pomocí zavedení společných ukazatelů. To umožní účinné a přesné vyhodnocení dopadu politik, opatření a iniciativ přijatých na úrovni Společenství i na národní a místní úrovni. EUMC bere na vědomí možné potíže týkající se shromažďování etnických údajů vyjadřované na různých fórech, ale současně zdůrazňuje klíčový význam shromažďování a statistického zpracovávání objektivních, spolehlivých a srovnatelných etnických údajů, které umožní rozsáhlé a objektivní analýzy účinně podporující rozvoj vhodných a efektivních strategií a opatření jak na národní úrovni, tak na úrovni EU. Tyto údaje lze shromažďovat anonymně a s odpovídajícími zárukami v oblasti ochrany totožnosti osob a veškerých soukromých a citlivých informací.

I když členské státy poskytují podrobné statistiky o vzdělávání obecné populace, existuje zřetelný nedostatek etnicky rozlišených údajů o Romech a Travellerech z hlediska základních ukazatelů, jako je zapisování do školy a školní docházka, školní výkony a dosažené výsledky. Dostupné demografické údaje mohou rovněž nedostatečně odrážet počet Romů a Travellerů zvláště tehdy, pokud se zkoumá skupinová příslušnost na základě etnické nebo jazykové identifikace, neboť společenské stigma a negativní stereotypy spojované s identitou Romů a Travellerů mohou vést k tomu, že se tyto osoby odmítnou otevřeně identifikovat s danou skupinou. Statistiky v oblasti vzdělávání navíc nelze mezi jednotlivými státy přímo srovnat, a to díky použití různých metodologií shromažďování údajů a vzhledem k různým strukturám vzdělávacích systémů.

Proto EUMC považuje za zvláště chvályhodné nedávné rozhodnutí, které v lednu 2006 přijala vláda České republiky, o schválení nového monitorovacího systému pro shromažďování anonymních údajů o romské komunitě a komunitě Travellerů, který se týká oblasti vzdělávání, školní docházky, porodnosti, migrace, mezd, nezaměstnanosti a její délky, věku nezaměstnaných osob, podnikatelských aktivit a stínové ekonomiky Romů a Travellerů, jejich bydlení, vybavení domácností a dluhů.

1. Zjištění o zapisování a docházce do základních a středních škol

Současné údaje ukazují, že míra zapisování a docházky do základních škol je ve většině zemí nízké, i když v některých zemích existují zřetelné regionální odchylky, odchylky v životním stylu a jiné odchylky mezi různými skupinami Romů a Travellerů (např. v Belgii, ve Francii a ve Slovinsku), avšak nepřítomnost ve škole je trvalým, běžným

a vážným problémem postihujícím všechny děti Romů a Travellerů. Nízká míra docházky a vysoká míra nepřítomnosti ve škole by mohly na jedné straně ukazovat na to, že žáci a rodiče nejsou přesvědčeni o významu vzdělávání, a na straně druhé, že školy bývají shovívavější k jejich školní docházce. Mohlo by to rovněž znamenat, že pro mnoho dětí Romů a Travellerů z chudých rodin jsou školy obtížně přístupné. Mnohé země uvádějí, že se v posledních letech zlepšilo zapisování do škol, zvláště základních, zatímco v jiných zemích je stále kritické.

Dostupné údaje ukazují, že na střední školy postupuje jen málo žáků a že s rostoucím věkem se zvyšuje počet těch, kteří zanechávají studia z důvodu hledání výdělečného zaměstnání nebo kvůli špatným studijním výsledkům, případně kvůli kombinaci obou příčin. Zvláště nedostačující jsou statistické údaje o školních výkonech dětí Romů a irských Travellerů, zejména ve vztahu k národnímu průměru, ale dostupné údaje získané zvláště z průzkumů naznačují, že tyto děti vykazují obvykle podprůměrné výkony a tím i menší šanci na získání kvalifikace vedoucí k dobrým pracovním příležitostem.

2. Zjištění o segregačních postupech v členských státech

Přetrvává formální i neformální segregace dětí Romů a Travellerů, přestože byly vypracovány strategie a politiky k jejímu potlačení. I když systémová segregace ve formě vzdělávací politiky již neexistuje, školy a orgány v oblasti vzdělávání provádí segregaci mnoha různými, většinou nepřímými způsoby, někdy jako nechtěný důsledek politik a postupů a někdy jako výsledek segregace v oblasti bydlení. K segregaci ve třídě dochází například posazením romských dětí do jiné části třídy. Rovněž byla přijata opatření k jejich výuce v oddělených třídách v rámci jedné školy (podle stejných osnov nebo jejich „jednodušší verze“). Školy a orgány v oblasti vzdělávání mohou žáky segregovat na základě „jejich zvláštních potřeb“ anebo v reakci na problémy v chování nebo potíže v učení. Tyto potíže také vedou k častému umístování romských dětí do „zvláštních škol“ pro mentálně zaostalé děti, což je stále znepokojivým jevem v členských státech jako Maďarsko, Slovensko a Česká republika. Podnikají se však kroky k přezkoumání postupů při zkoušení a umístování dětí do škol, které by zohlednilo normy a vzorce chování existující v sociálním a kulturním zázemí dětí Romů a Travellerů.

3. Zjištění o faktorech ovlivňujících přístup ke vzdělávání a dosažené výsledky

Na přístup ke vzdělávání a dosažené výsledky Romů a Travellerů má vliv přímá a systémová diskriminace a vyloučení ze vzdělávání, dále pak jejich celkové životní podmínky, které jsou stále charakterizovány vysokou nezaměstnaností, podprůměrnou úrovní bydlení a špatným přístupem ke zdravotním službám, což vytváří začarovaný kruh bídy, sociálního vyloučení a marginalizace, který ovlivňuje jejich schopnost účastnit se procesu vzdělávání a mít z něj prospěch. Pro dosahování výsledků ve vzdělávání jsou však rovněž nezbytné další faktory:

- formy vyloučení ze vzdělávání související s dokumentací požadovanou pro zápis do školy nebo přímé a nepřímé náklady na vzdělávání;
- formy segregace ve škole nebo ve třídě, včetně neopodstatněného zařazování do zvláštních škol pro mentálně zaostalé;
- neexistence materiálů a informací o Romech a Travellerech v učebních osnovách (zvláště v osnovách dějepisu a společenských věd) a nedostatek zdrojů pojednávajících o zkušenostech dětí;
- učitelé, kteří nejsou správně vyškoleni pro výuku v etnicky smíšených třídách, které v jejich práci dostatečně nepodporují mezikulturní mediátoři a kteří nejsou dostatečně finančně ohodnoceni, hrozí jim syndrom rychlého vyhoření a zaujetí lhostejného postoje;
- předsudky projevující se šikanou, rasistickými nadávkami a hledáním obětních beránků ve školách;
- neexistence předškolního vzdělávání, které je klíčové pro brzké přijetí školních norem a očekávaných vzorců chování, ale i pro rozvoj jazykových dovedností;
- nízká úroveň vzdělání rodičů, která ovlivňuje jejich schopnost podporovat vlastní děti ve vzdělávání a snižuje jejich aspirace;
- zkušenosti rodičů s diskriminací a předsudky, které jim brání v pochopení toho, jak lze kvalifikaci získanou ve formálním vzdělávání promítnout do lepších životních a pracovních šancí.

4. Problémy, kterým je třeba čelit v rámci procesu změny politiky

Ve snaze řešit tyto problémy podnikly některé členské státy kroky k reformě svých předpisů v oblasti vzdělávání i celkových strategií řešení romské otázky. Důkazy však napovídají, že pokrok bývá často pomalý a

obtížný zejména kvůli odporu místních vlád a tlaku neromských rodičů. Existuje několik zpráv o silně negativních reakcích rodičů, stejně jako škol a místních úřadů (např. v Maďarsku, na Slovensku, v Řecku, na Kypru, v České republice a ve Španělsku), na zvýšení počtu romských dětí v běžných školách. Tam, kde existují vládní politiky týkající se Romů a Travellerů, vede nedostatek přiměřeného rozpočtového plánování někdy k opožděnému nebo nesprávnému provádění cílených vzdělávacích opatření. Členské státy se ve svém přístupu ke vzdělávacím politikám týkajícím se Romů a Travellerů liší: některé státy vytvořily a zavedly celou řadu vzdělávacích politik konkrétně zacílených na děti Romů a Travellerů, zatímco jiné státy je oslovují v rámci širší antidiskriminační politiky nebo politiky mezikulturního vzdělávání. V obou případech jsou však dostupné jen velmi omezené informace týkající se měřitelného dopadu a udržitelnosti těchto politik. V několika členských státech byly rovněž zavedeny různé inovační projekty, často s finanční podporou Evropského společenství. Zvláště široce se během přístupové fáze deseti „nových“ členských států využíval program PHARE, a to s určitými pozitivními výsledky, které nakonec měly zpětně vliv na politická rozhodnutí.

Evropská unie a její členské státy stojí před obtížným úkolem při potírání diskriminace Romů a Travellerů a zlepšování jejich rovného přístupu ke vzdělávání. Vyváženější a dostatečně finančně dotované politiky s aktivním zapojením romských komunit a komunit Travellerů mohou nicméně přinést nezbytné systémové změny v národních vzdělávacích systémech a zlepšit jejich vzdělávání, které tak zásadně ovlivňuje jejich budoucí životní šance.

5. Stanoviska EUMC

Stanoviska EUMC, která se zabývají hlavními faktory ovlivňujícími situaci Romů a Travellerů ve vzdělávání a která zdůrazňují naléhavou potřebu komplexní a cílené akce na národní a místní úrovni s aktivní účastí zástupců romských komunit a komunit Travellerů zahrnují⁵:

Obecné politiky a opatření

- Členské státy a místní úřady by se měly komplexně zabývat faktory, které Romy a Travellery ovlivňují v takových oblastech, jako je

⁵ Podrobná prezentace stanovisek EUMC je k dispozici na konci zprávy.

vzdělávání, bydlení, zaměstnanost, zdraví a získávání osobních dokladů, a to prováděním akčních plánů zacílených na tyto skupiny. Za systematické monitorování situace by měly odpovídat vnitrostátní subjekty zabývající se rovným postavením;

- Členské státy by měly vypracovat konkrétní politiky a opatření podporující respekt a ocenění historie a kultury Romů a Travellerů, zvláště zapojením novinářů a médií.

Vzdělávací politiky a opatření

- Členské státy musí rovněž zajistit, aby byla zavedena zákonná opatření výslovně zakazující jakoukoli formu přímé nebo nepřímé segregace do jiných škol nebo tříd doplněná účinnými, přiměřenými a odrazujícími sankcemi, která budou příslušné orgány provádět.
- Pokud se vyskytuje segregace romských dětí a dětí Travellerů, měly by členské státy zavést zvláštní opatření k jejímu odstranění a zajistit řádné provádění těchto opatření na místní úrovni.
- Členské státy by měly aktivně podporovat Romy a Travellery v zapisování do školy tím, že odstraní zbytečné administrativní překážky a zajistí, aby obdrželi potřebnou dokumentaci.
- Členské státy musí zajistit, aby školy s dětmi Romů a Travellerů dostávaly příslušné, v případě nutnosti i dodatečné finanční zdroje, které jim umožní poskytovat vzdělání stejné kvality jako ostatním veřejným školám.
- Členské státy by měly poskytovat praktické pobídky, jako např. další sociální dávky, rodinám Romů a Travellerů s cílem podpořit zapisování do předškolních zařízení, čímž by nepřímo podpořily rozvoj pracovních příležitostí pro ženy.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby měly všechny děti Romů a Travellerů bezplatný přístup k povinnému a dalšímu vzdělání, včetně vzdělání vyššího, což znamená, že by se náklady (např. školné, náklady na učebnice, další výukové materiály, dopravu atd.) měly hradit ze stipendií a programů podpory školního.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zavést zvláštní programy s cílem převést a integrovat děti Romů a Travellerů do běžných škol.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby se dětem z kočovných komunit dostalo podpory pomocí zvláštních

pedagogických opatření navržených k jejich integraci do místních škol v jejich dočasném místě pobytu, k systematickému monitorování jejich pokroku a k podpoře využívání distančního vzdělávání.

- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zvážit, zda nenabídnou hodiny romštiny jako volitelný předmět všem žákům v oblastech se zvláště vysokou koncentrací romského etnika. O používání romštiny ve školách je třeba se poradit s romskou komunitou, neboť názory na tuto problematiku se mohou někdy lišit.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly navrhnout a provádět informační kampaně na podporu předškolního vzdělávání na místní úrovni a zapojit do nich zástupce Romů a Travellerů a místní úřady. Zaměřit by se měly na konkrétní opatření k zapojení romských rodičů a rodičů ze skupiny irských Travellerů do předškolního vzdělávání a zmírnit tak jejich strach z asimilace nebo obtěžování.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby byly veškeré diskriminační postupy, které vedou k umístování nadměrně vysokého počtu dětí Romů a Travellerů do zvláštních škol, nahrazeny prováděním hodnocení a pedagogicko-psychologických testů, které vezmou v úvahu jazykové otázky a různé společenské a kulturní normy a do jejichž vypracování budou zapojeni zástupci Romů a Travellerů.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby bylo provádění hodnocení a pedagogicko-psychologických testů systematicky monitorováno s přímým zapojením rodičů.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby byly historie a kultura Romů a Travellerů zahrnuty do učebnic a aby se zvláště přihlíželo ke zkušenostem Romů během holocaustu. Je třeba poskytnout materiál o významných příspěvcích Romů a Travellerů v jednotlivých zemích a v Evropě.
- Orgány v oblasti vzdělávání by měly zajistit, aby byli učitelé vyučující v etnicky smíšených třídách speciálně vyškoleni, přiměřeně finančně ohodnoceni a podporováni ze strany odborníků a mezikulturních mediátorů. Učitelé by si rovněž měli uvědomit, že musí děti Romů a Travellerů více zapojovat do vyučování, nikoli je demotivovat tím, že na ně budou klást nižší nároky.
- Školy by měly systematicky monitorovat absence nebo záškoláctví a aktivně zapojovat rodiče, aby se postarali o pravidelnou školní docházku svých dětí. Školy tak pochopí důvody absencí a vypracují přiměřené reakce.

- Školy by měly vyzdvihovat úspěšné školní výsledky dětí Romů a Travellerů a příslušné úřady by měly kvalifikovaným jedincům zajistit podporu při hledání odpovídajícího zaměstnání a ukázat tak souvislost mezi školními výsledky a lepšími životními šancemi.
- Školy by měly vyvinout značné úsilí k zapojení romských rodičů a rodičů ze skupiny Travellerů do školních aktivit, aby se posílilo vzájemné porozumění. Školy musí získat rodiče tím, že budou respektovat jejich hodnoty a kulturu a oceňovat jejich příspěvek k výchově jejich dětí.
- Místní úřady musí komunitám Travellerů zajistit vybavení nutné ke zlepšení jejich životní úrovně. Školy musí vypracovat pedagogická opatření k jejich integraci do školní populace tím, že uznají kočovnictví za legitimní a respektovaný způsob života.

Monitorování a shromažďování údajů

- Orgány v oblasti vzdělávání by měly systematicky shromažďovat etnicky tříděné statistické údaje o situaci ve vzdělávání Romů a Travellerů, čímž se rovněž změří dopad politik a opatření.
- V tomto ohledu by členské státy měly zvážit spolupráci s Evropskou komisí a Eurostatem, jejímž cílem by bylo vypracovat společné statistické ukazatele k účinnému monitorování vzdělávání dětí Romů a Travellerů.